

TEST-TÖRTÉNETEK

Történeti Kollégium

2018

TEST-TÖRTÉNETEK

Tanulmányok a Történeti Kollégium
konferenciájának előadásaiból

Történeti Kollégium

2018

A kötet megjelenését
az ELTE BTK Hallgatói Önkormányzatának
Tudományos Bizottsága támogatta

Szerkesztők:
Barát Bence
Kovács Janka
Lászlófi Viola
Matolcsi Réka

A címlapon Laujola (Krausz Katinka) munkája látható.

Borítóterv: Rozsáli Márton

Kiadja az ELTE BTK Történelmi Intézetében működő
Történelmi Kollégium.

ISBN 978-963-489-003-4

Nyomdai előkészítés: Gembela Zsolt

Nyomdai kivitelezés: Robinco Kft.
Felelős vezető: Kecskeméthy Péter

TARTALOMJEGYZÉK

Köszönetnyilvánítás	7
TEST-REPREZENTÁCIÓK	
Bócai Dalma A test mint „representációs tér” Thurzó Borbála viseletei	11
Kovács Péter Test – trauma – emlékezet: 1956-os emlékművek vizsgálata designkultúra-tudományi kontextusban	25
Nagy Zsóka A Másik test. A testi fogyatékoság bemutatásának kritikai vizsgálata a divatipar és a képzőművészet kontextusában	37
TEST ÉS IRODALOM	
Szolyka Hajnalka Eszményítő gesztusok Kazinczy Ferenc autobiografikus szövegeiben	71
Schäffer Anett „ <i>Én mindig annak mutattam magam, aki legbelül vagyok</i> ” Test és identitás Rakovszky Zsuzsa VS című regényében	89
Balázs Katalin A megélt test önismerete. A <i>Leib-Körper</i> viszony vizsgálata Borbély Szilárd <i>A Testhez</i> című kötetében	109
SPORT ÉS IDEÁLOK	
Réfi Oszkó Dániel A férfitest- és katonaiideál állandó vonásai a római művészetben	127
Bolgár Dániel Zsidók a szeren. A zsidó kudarc a századfordulós Magyarországon	153

Csatári Flóra

Sportolónői test-történetek: a (női) test szerepe
a sportemberi identitás elbeszélésében 163

EGÉSZSÉG – BETEGSÉG – SZEXUALITÁS

Rácz-Nagy Zsófia

Szexuális pikánságok a Talmudból: rabbik a szexről 185

Gégyény Levente

Alternatív ellenállási formák a napóleoni háborúk idején:
katonai kórházak, sebesülések és betegségek hatása
a dezertálásokra és a feketekereskedelemre
a Grande Armée katonáinak levelein keresztül 201

dr. Késmárczky Róbert

Az emberi arcideg perifériás ágainak testtörténeti vonatkozásai 215

ERŐSZAK – HALÁL – ELMŰLÁS

Molnár Dániel Márton

„Nemes vitéznek ottan fejét vevék, fejét megnyúzzák, szalmával megtölték...”
A halál utáni lefejezés, „fejszedés” a kora újkorban 225

Perényi Roland

Anyajegy és főzelék. A holttest azonosításának problematikája
az 1914-es Málnás Elza-gyilkosság tükrében 239

Horváth Márk – Lovász Ádám

Vér–acél–hűtőfolyadék–hús.
J. G. Ballard *Karambol* című regényének testfilozófiai olvasata 259

REZÜMÉK 273

ENGLISH ABSTRACTS 284

SZERZŐINK 294

Köszönetnyilvánítás

A Történeti Kollégium 2017 májusában rendezett konferenciájának középpontjában a test állt. A testtel kapcsolatos különféle kortárs percepciók, használatok és diskurzusok megértéséhez elengedhetetlennek gondoljuk a kérdés történeti perspektíváinak feltárását. Napjaikban a társadalom különböző területein folytatott diskurzusok egyik legmeghatározóbb elemének tekinthető e kérdéskör, a különböző történeti és társadalmi jelenségek kutatásának jelentős témájává vált. A konferencia előadói a testhez kapcsolódó kérdések és problematikák feltárására és értelmezésére vállalkoztak különböző történeti és társadalmi kontextusokban, interdiszciplináris megközelítéseket alkalmazva. A kötetben szereplő tanulmányok a konferencián elhangzott előadások írásos változatai.

Köszönettel tartozunk mindazoknak, akik szekcióvezetőként részt vettek a konferencia programjának lebonyolításában, így *Csikány Tamásnak, Erdősi Péternek, Friedrich Juditnak, György Péternek, Halmos Károlynak, K. Horváth Zsoltnak, Klaniczay Gábornak, Kovai Melindának, Kóthay Katalinnak, Krász Lillának, Szentesi Rékának és Szegedi Péternek.*

A kötet szerkesztésében nyújtott értékes segítséget, a szövegek szakmai lektorálását és a gyakorlati tanácsokat köszönjük *Bartha Eszternek, Csonka Laurának, Hermann Veronikának, Jablonczay Tímeának, Mester Bélának, Szilágyi Mártonnak, Tatai Erzsébetnek, Várkonyi Gábornak és Vörös Boldizsárnak.*

Köszönjük a Történeti Kollégium közösségének a konferencia szervezésében nyújtott támogatást, oktatóink közül különösen a Kollégium elnökének, *Halmos Károlynak*, valamint *Erdősi Péternek, Novák Veronikának* és *Szijártó Istvánnak*, hogy aktív segítséget nyújtottak a konferencia lebonyolításában.

A Kollégium hallgatói közül hálásak vagyunk *Porkoláb Annának*, aki az olvasószerkesztésben és a kötet munkálatai során felmerülő gyakorlati feladatokban nyújtott nélkülözhetetlen segítséget.

Budapesten, 2018 májusában

A szerkesztők

Schäffer Anett

„Én mindig annak mutattam magam, aki legbelül vagyok”

Test és identitás Rakovszky Zsuzsa VS című regényében

Rakovszky Zsuzsa harmadik, VS című regénye, amely a 19. és 20. század fordulójának társadalmi életébe vezeti be az olvasót, 2011-ben jelent meg. A regény főhősét Rakovszky Zsuzsa valós személyről, Vay Saroltáról/Sándorról mintázta, aki nőként született, de férfiként élt, férfiruhát hordott, Sándorként mutatkozott be, felesége is volt. A VS címe a főszereplő monogramját, és egyúttal a regényben megjelenő kétféle gondolkodásmód közti összecsapást is jelöli. A továbbiakban a regényben szereplő Vay Sándorra/Saroltára VS-ként is hivatkozom. Vay valóban közismert szereplője volt ekkor az irodalmi, zornalisztikai világnak. A regény hűen követi Vay életének eseményeit, amelyeket a róla szóló írásokból (Vay életének szakirodalmi feldolgozását legújában Borgos Anna készítette el¹), Krúdy Gyula tárcáiból, Richard von Krafft-Ebing osztrák pszichiáter *Psychopathia Sexualis*ából, a Vay életéről szóló, sajtóban megjelent tudósításokból és a regényben is megjelenő törvényszéki orvos, dr. Birnbacher szakértői anyagából ismerhetünk. Az azonban, hogy az események megegyeznek a valódi Vay életének eseményeivel, semmiképp sem jelenti azt, hogy életrajz jellegű művel lenne dolgunk, vagy, hogy portrét kaphatnánk a szövegből a valós Vayról, sokkal inkább azt, hogy a fiktív Vay személyén keresztül tud a regény fontos témákat mozgatni, és egy olyan történetet elmondani, amely a 21. századi embereket is megszólítja hiszen alapvetően az identitás kérdéseiről szól.

A regényről szóló kritikák igen vegyesek. Z. Urbán Péter szerint a regény kérdései már korábban is jelen voltak Rakovszky műveiben: „az önanonosság, a belülről megélt én, a világ felé eljátszott és a világ által visszatükrözött én viszonylag régóta jelen van a Rakovszky-szövegekben”.² Z. Urbán Péter a regénnyel kapcsolatban az „identitás problémáját” emeli ki, és azt, hogy a szöveg többféleképp is olvasható.³ Ócsai Éva is ír VS identitásáról, emellett a szenvedély fontosságát és a dialogikus olvasatok lehetőségét is felveti.⁴ Török Zsuzsa VS fiktív naplójával kapcsolatban emeli ki a szerző biológiai neme és az elbeszélő nemi identitása kö-

¹ Borgos 2007: 185–194.

² Z. Urbán 2012: 75.

³ Z. Urbán 2012: 75.

⁴ Ócsai 2012: 100–103.

zötti különbséget⁵ – ezzel a témával a jelen tanulmány *Performatív gender identitás* című alfejezete foglalkozik bővebben. Az említett három elemző, ismertető jellegű, többé-kevésbé pozitív hangnemű kritika mellett negatív hangok is megszólalnak. Sántha József említi a regény kissé érzélgős stílusát, és hiányolja, hogy talán a szerkezetből is adódóan – hiszen a börtönben találkozunk vele először –, nem láthatjuk VS-t a magyar szellemi élet „rosszfiújaként” teljes fényében.⁶ Szolláth Dávid szerint a regényben jelen van egy implicit szerző, még VS fiktív egyes szám első személyű önéletírásában is, ez azonban ellentmondásosságokhoz vezethet. Emellett Szolláth úgy véli, hogy a regény sok esetben ironikusan ábrázolja Vayt, hiányolja a mindennapi életben a külvilág hozzáállásának bemutatását, és úgy véli, hogy a regény egy konzervatív gondolkodású mű, amely „ezt a különös és izgalmas határsértőt naivnak, csaló és öncsaló impostornak, szerencsétlen és szárnalmas figurának állítja be a maga paródiájában”.⁷ Két, rangos irodalmárok közötti beszélgetést is szerveztek a regényről. A *Rózsaszín Szemüveg* című beszélgetéssorozat keretében Menyhért Anna és Kiss Noémi beszélgetett a regényről Borgos Annával és Szolláth Dáviddal. A beszélgetők szerint Rakovszky nem élt megfelelően a témában rejlő lehetőségekkel, és hiányolták a nőiség megjelenését.⁸ Az ÉS-kvartetben Károlyi Csaba, Margócsy István, Radnóti Sándor és Takáts József beszélgetett a regényről, ebben a beszélgetésben a regény általános megítélése inkább pozitív volt. A beszélgetésben felmerült, hogy a modern kultúra alapkérdéseire szól hozzá a regény, szóba került a figura mély ábrázolása és a test hiánya, amely a másik beszélgetésben is megjelent; hangsúlyt kapott az egyes szám első személyű narrációval összefüggésben a külvilág reakciójának hiánya, továbbá az identitás kérdése, és az, hogy a korban nem volt nyelv VS leírására, ennek kompenzálása pedig problémát okoz a regény számára.⁹ Az ÉS-kvartett tulajdonképpen szintézisét adja a regényről szóló kritikáknak. Megítélésem szerint a regény a negatív vélemények ellenére is érdemes a mélyebb elemzésre, hiszen egy olyan jelenséget, a biológiai nem és a *gender* identitás közötti feszültséget mutatja be, ami nagyon fontos kérdés a mai kultúrában is – sőt, voltaképpen csak az utóbbi évtizedekben vált érdemben megtárgyalhatóvá. Vitathatónak gondolom Szolláth Dávid véleményét, aki szerint a regény ironikusan ábrázolja Vayt és konzervatív álláspontot képvisel. Valóban megjelenik ironia a szövegben, de a részvét és együttérzés attitűdje sokkal jelentősebb szerepet kap Vay lelki életének ábrázolásában; a külvilág véleménye pedig, ahogy majd látni fogjuk, megjelenik az orvos leírásában. Bár

⁵ Török 2011.

⁶ Sántha 2011: 46–48.

⁷ Szolláth 2012: 1140–1147.

⁸ Hegedűs 2011.

⁹ Károlyi 2011.

valóban homályban marad, hogy mennyit tudnak, mit gondolnak barátai vagy szerelmei Vay biológiai neméről, ez jórészt abból következik, hogy egyes szám első személyű szövegekből áll a regény, továbbá Vay önéletírásának középpontjában a korabeli jog által hibásnak tartott döntéseinek (kölcson, megrendezett házasság) magyarázata áll.

A valós Vay Sándor/Sarolta 1859-ben született Gyónon, arisztokrata családban, a gróf/grófnő cím viselőjeként. Egyes források szerint apja szerette volna elsőszülött lányát fiúként nevelni, öccsét, Pétert – aki később apát, misszionárius és útikönyvszerző lett – pedig állítólag női ruhákban járatta. Gyermekeként Vay Sándort/Saroltát nevelője, Kászonyi Dániel lovagolni és vívni tanította, később több egyetemen is tanult. Vay 12 éves korában anyai nagyanyjánál élt, aki lánynevelő intézetbe adta, ahol Vay szerelmes lett egy lányba. A család fokozatosan elvesztette vagyonának jelentős részét, így Vay írásból próbált megélni. Először Vay Sarolta néven szépirodalmi szövegeket publikált, majd újságíró lett, cikkeihez különböző álneveket használt a Vay Sándor mellett. Hegyesi Mari színésznőnek udvarolt, majd Eszéki Emmát vette feleségül álpap előtt. Kapcsolatuknak azután lett vége, hogy Vay megismerte Engelhardt Marit, akit előző házasságának felbontása után feleségül is vett. Második felesége valószínűleg nem volt tisztában házastársa biológiai nemével. Vay eladósodott és kölcsönkért apósától egy nem létező állás kauciójához. A család kiderülése után apósa feljelentette, Vayt pedig letartóztatták és vizsgálati fogságba helyezték.¹⁰

A vizsgálati fogságban találkozunk VS-el a regény első lapjain. Jelen tanulmányban a regényben megjelenő VS figuráját kívánom elemezni, nem pedig a valós Vayt. Azt vizsgálom, hogy miképpen alakul a test és az identitás kapcsolata Rakovszky Zsuzsa művében, és hogyan viszonyul egymáshoz a VS által írt narratívában és a róla készített orvosi beszámolóban megjelenő kép. VS identitásának alakulása, az azzal kapcsolatos kétségei fiktív önéletírásában, naplórészleteiben, leveleiben és verseiben jelennek meg. Egyik fő kérdésem, hogy a biológiai nem és a társadalmi nem különbözősége miképpen artikulálódik szövegszinten. A regény több szinten megkérdőjelezi, hogy létezik-e nőies, illetve férfias szöveg, és azt, hogy ha lehetséges ez a fajta különbségtétel, akkor milyen modelleket mozgatnak. Az identitás alakulásának elemzésekor Ricoeur narratív identitás és Judith Butler performatív *gender* elméletét használom kiindulópontként. Emellett azt is vizsgálom, hogy a különböző terek közötti mozgás milyen hatással van VS identitására, és mit mond el annak alakulásáról.

¹⁰ Borgos 2007: 185–188.

Performatív gender identitás

Judith Butler szerint a *gender* identitást a performativitás teremti meg, más szavakkal a *gender* identitást az adott nemi szerepnek megfelelő normák követésével hozza létre az egyén. Butler úgy véli, hogy a *drag*¹¹ rámutat a társadalmi nem performatív módon megkonstruált voltára.¹² VS maga is a performativitás által teremti meg *gender* identitását, a férfiatól elvárt viselkedést követve hozza létre férfi identitását, ez azonban szemben áll a kor normáival és a nemről szóló elképzeléseivel.

A regény több egyes szám első személyű, korlátozott narrátor által írt szövegből áll: Vay a fogságban és kiszabadulása után írt naplóbejegyzéseiből, az őt vizsgáló törvényszéki orvos, dr. Birnbacher feljegyzéseiből és a regény legnagyobb részét kitevő önéletrírásból, amit Vay az orvos számára ír. VS történetét így mindig ön-maga, vagy az orvos nézőpontjából ismerhetjük meg, ez is mutatja, hogy objektívan nem lehet írni róla, csupán mindig valamilyen (világ)nézet által meghatározott módon. Ügye kevésbé szól a vissza nem fizetett kölcsönről, mint arról, hogy járhat-e egy biológiai értelemben vett nő férfiruhában, kiadhatja-e magát férfinak, elvehet-e egy nőt. VS abban hisz, hogy Isten teremtette ilyenné, s ily módon természetes, hogy férfiként él, s férfiként is határozza meg magát, az orvos azonban a biológiai determinációban, a test által meghatározott életben hisz – a századforduló gondolkodásának megfelelően. Úgy véli, hogy aki női szervvel született, az lelkében is nő, csupán csalás vagy elmebaj okozhatja, ha férfiként él:

„– Igen – vágtam közbe –, csakhogy Ön férfiruhát hord, és igyekszik minden körülmények között férfinak mutatkozni. Miért teszi ezt, ha nem akar félrevezetni senkit? – Hogy miért? – Büszkén kihúzta magát, s villogó szemmel nézett rám. – Azért, mert férfi vagyok és az is akarok lenni! És ezt énnekem nem tilthatja meg senki! [...] – Minden, ami tesz, és egész magaviseletem a természetemből fakad, és annak a szerelmi érzésnek engedelmességek, amelyet Isten oltott belém, s amely egész Teremtésének alapja... Vagy talán Ön szerint Isten hibázhat? – nézett rám szúrós szemmel.”¹³

¹¹ Az angol szlengkifejezés az ellenkező nem ruháiba való beöltözés (*cross-dressing*, transzvesztitizmus) nyilvános (általában szórakoztató célú, frivol, de nem kifejezetten erotikus) gyakorlására utal; a kifejezés elsősorban női ruhában (parókában, arcfestéssel stb.) megjelenő férfiakat jelöl. A férfiak nőies megjelenése a társadalmi percepcióban sokkal transzgresszív viselkedésformaként, mint a férfias külsővel megjelenő nőké, ezért nagyobb szórakoztató potenciált is tulajdonítanak neki.

¹² Butler 1999: 175–176.

¹³ Rakovszky 2011: 58.

A VS elleni eljárásban tehát két, egymástól különböző világnézet csap össze: egyfelől Vayé, mely szerint a valóság a lélekben van, tehát a nemi identitást nem, vagy nem elsősorban a test, a biológiai nem jelöli ki; másfelől a társadalomé, mely szerint elsődlegesen a test határozza meg a nemi identitást. Tulajdonképpen a társadalmi nem létezésének, a társadalmi nem biológiai nemhez kötődésének vitája ez: „Maguk csak a húst és a csontot látják, csak azt, ami tapintható és mérhető... de a belső lélek szerinti igazságról nem tudnak semmit!”¹⁴ A századforduló normái szerint csak biológiai nem létezik, VS életében azonban központi szerepet játszik a társadalmi és biológiai nemének ellentmondása. Az orvos végig arra keresi a választ, hogy elmebeteg-e VS, Z. Urbán Péter szerint azonban betegség vagy bűnösség ítélete VS létezését vonná kétségbe.¹⁵ Az orvos azonban nem tud másféle magyarázatot elképzelni a nemváltásra, nincs nyelv rá, hogy ezen kategóriákon kívül beszéljenek Vayról, ahogyan Földes Györgyi írja, a cselekmény egy átmeneti időszakban játszódik, amikor még csupán kialakulóban vannak a Vayhoz hasonló embereket leíró kifejezések és a (szak)terminológiák.¹⁶ Török Zsuzsa tanulmányában, amelyben a valós Vayról ír az átöltözés (*cross-dressing*) fogalmat használva, említi, hogy a női átöltözés eseteit bírósági dokumentumokból ismerjük, „az átöltözők története a kriminalitással kapcsolódott szorosan össze”, ám a kettő közötti viszony nagyon változatos. Az átöltöző bűnözővé válhatott hirtelen dühkitörés vagy kétségbeesés miatt, de voltak, akik bűnügyi karrierjük miatt váltak átöltözővé, emellett a prostitúció és az átöltözés is összekapcsolódott, például a késő középkori Itáliában a prostituáltak hordtak férfiruhát.¹⁷

Bár VS-ről többen is tudják, de legalábbis sejtik, hogy biológiai nő, sikerül férfiként beilleszkednie a századforduló társadalmába, amikor ez még igencsak kevésbé elfogadott, bár nem példa nélküli. Török Zsuzsa Krúdy írásából kiindulva azt találta, hogy a valós Vay környezete tudatában volt biológiai nemének, de eredetiségét értékelték.¹⁸ A valódi Vay Sándort Krúdy a magyar George Sand-ként emlegeti,¹⁹ azonban Sand más okokból viselt férfiruhát, mint Vay. Sand nem szeretett volna férfiként élni, inkább a női normákkal szembeni ellenállását fejezte így ki. VS férfiként viselkedik, öltözködik, s így is fogadja el a társadalom, társadalmi neme egyértelműen férfi. Ez abból látható, hogy a tartozás miatt indult eljárás során merül fel ez problémaként. A börtönön kívül, barátai körében a férfi nevét használják, férfiként kezelik.

¹⁴ Rakovszky 2011: 80.

¹⁵ Z. Urbán 2012: 75.

¹⁶ Földes 2011: 102.

¹⁷ Török 2014: 472.

¹⁸ Török 2014: 475.

¹⁹ Borgos 2007: 192.

Vay a múltba vágyik, saját nagyanyja fiatalkorába, úgy érzi, hogy csak ott találna meg a helyét:

„én pedig valósággal ittam a szavait, elhallgattam volna akár órákon át is, mert e történeteken keresztül bejárásom nyílt egy másik világba, amely mintha sokkal érthetőbb és valóságosabb lett volna számomra, mint ez a mostani, s amelyet, úgy láttam, készen kaptak azok, akik megörökölték, mint valami családi klenódiomot – nem kívánt tőlük semmiféle különleges erőfeszítést, hogy megtalálják benne a helyüket. Oh, mennyire vágytam volna én magam is ebbe a világba visszatérni! Ott, úgy éreztem, én is megleném azt az életet, amelyet élni szeretnék, s amely minduntalan elszökösik előlem – ott nem idegcsigázó izgalmak váltakoznának a sötét üresség és nyugós unalom napjaival és heteivel, hanem a napok úgy követnék egymást, mint a gyöngy nyakék gyöngyszemei, némelyik ragyogóbb, másik halványabb, de mindnyája föl van fűzve valamely láthatatlan szálarra, amely egyben tartja és összefüggő egészé kapcsolja össze őket.”²⁰

Ezt a múlt, a múlt ideái iránti vágyakozást találhatjuk meg abban is, hogy nevelőjével, Dani papával azonos politikai nézeteket vall, szereti és utánozza is a romantikus írók stílusát. A múltba vágyakozás oka talán az lehet, hogy a regény jelenében már elkezdődtek a női emancipációs törekvések, a viselkedésmódok, amelyek korábban kevésbé voltak engedélyezettek a középosztálybeli nők számára, most elfogadottá váltak (például a dohányzás), így a férfi és női szerepek közti határvonal is diffúzabb lett. S mivel a férfi nemi identitását Vay úgy tudja kialakítani, hogy a korábban erősen maskulinnak tartott viselkedésformákhoz igazodik, így ezek elmozdulása, nemileg semlegessé válása veszélyeztetheti férfi identitását. Mivel Vay teljes mértékben meg szeretné tagadni női identitását, az idealizált múlt, amelyet Dani papa és nagyanyja történeteiből ismer, kedvezőbb környezetnek tűnik, hiszen látszólag egyszerűbb, elválasztottabb nemi szerepeket írnak le ezek a történetek. Nemi identitásának rögzítése a férfias normák szigorú követése révén történik; körülményesen követi a gyermekkori romantikus olvasmányok férfialakjainak példáját. Ő szeretne lenni a megmentő hős. Miután nagymamája elmeséli neki fiatalkori emlékeit, ő a férfialakkal azonosul: *„Én [...] az szeretnék lenni, aki átkel a jégen, nem az, akiért átkelnek.”*²¹ VS számára nagyon fontos a férfiaság, és a férfiasan viselkedő nőkről lesújtóan vélekedik, ami elsőre talán ironikusnak tűnhet, ám ha figyelembe vesszük, hogy ő éppen a férfias viselkedése által alakította ki férfi identitását, akkor érthető, hiszen ha a nők is

²⁰ Rakovszky 2011: 214.

²¹ Rakovszky 2011: 110.

így viselkednek, akkor akár összetéveszhető lenne velük: *„Addig is elnézegetem a szomszédos asztaloknál üldögélő hölgyikéket, akad közöttük néhány csinoska. Némelyiknek az ajka között cigaretli figyeg – nem helyeslem ezt a mostanában elharapózott divatot.”*²²

A test és a gender szinte teljes mértékben elválik egymástól Vay számára. Önéletrésében, naplójában sem írja le testét, mikor saját testét kell megnéznie nagyanyjánál a tükörben, nem képes önmagával azonosítani a képet. Ez a különbségtétel azonban a kor erkölcsi normái szerint nem elfogadható, ezért lesz a jogi vizsgálódás fő fókuszja VS elmeállapota, motivációja. Érdekes ellentmondás, hogy bár barátai között a művészvilágban még elfogadható, hogy férfiként viselkedjen, jelenjen meg társaságban úgy, hogy néhányan tudják, sejtik valódi biológiai nemét, de a tágabb társadalmi–történelmi kontextusban ez sem engedélyezett. Ami VS számára csupán valódi identitásának kifejezője, csalássá válik.

Vay mindent megtesz azért, hogy férfiként jelenjen meg az emberek előtt, ebben pedig a férfiruhák viselése gyermekkorától kezdve központi szerepet játszik. Gyermekként nagyanyja lányruhába öltözteti, és a tükör elé állítja, ekkor VS így gondolkodik: *„Egy idegen személy, sápadt, kicsike, eléggé finom vonású, inkább csúf, mint szép, nézett szemközt velem a tükörből, és ezt a személyt én minden porcikájában idegennek éreztem, még csak nem is hasonlított énrám, vagyis arra az alakra, akinek ábrándjaimban láttam magam”.*²³ A tükör Vay nagyanyja számára a valóság visszatükrözője, VS számára azonban annak a félelemnek a megtestesítője, hogy nem azonos a testével.

A fogdában női ruhába öltöztetik, amire hasonlóképp reagál: *„Béklyót ugyan nem raktak rám éppenséggel, de ez a rabruha! Ez a gyűlöletes, undorító öltözék, amely olyan érzést kelt bennem, mintha lelkemet egy tőle teljességgel idegen testbe próbálnák belégyömöszölni!”*²⁴ Egyik esetben sem Vay valódi fizikai testéről van szó, ami nem azonos a lelkével (bár ez valószínűsíthetően így is van), hanem a ruhákról. VS saját testét eltávolítja magától, identitásának alakításában a ruházkodásnak lesz nagy szerepe. Vay úgy tud olyan képet és olyan testet kialakítani, amit magáénak érez, hogy férfiruhákat visel. A ruha és a test felcserélhetővé válik VS számára és a társadalom számára is. Amíg férfiruhákat visel, férfiként kezelik, ám a női ruhák viselésekor nőként, ez Judith Butler performatív gender fogalmához köthető, hiszen azáltal, hogy férfiként öltözködik és viselkedik, férfiszerepet foglal el a társadalomban. Társadalmi nemét kevésbé befolyásolja biológiai neme. Laqueur szerint a 18. század előtti anatómiakönyvek a két nem testének hasonlóságát emelték ki, de az „egy-nem modellt” (*one-sex model*) a 18. század környékén

²² Rakovszky 2011: 391.

²³ Rakovszky 2011: 114–115.

²⁴ Rakovszky 2011: 9.

a „két-nem modell” (*two-sex model*) váltotta fel, amely a nemek társadalomban betöltött szerepének különbözőségét a biológiával magyarázta.²⁵ VS világában már a két-nem modell érvényesül, testével, s nem a tradícióval magyarázzák azt, hogy miért nem élhetne férfiként, miért nem tölthetne be férfi szerepet. Ő azonban a valós testét felülírva ruhákkal hozza létre a testet, amelyre vágyik, Kende Anna szerint a valóságban is a megjelenésünkön keresztül fejezzük ki önmagunkat, próbáljuk elérni a vágyott társadalmi státuszt.²⁶ Csabai Márta a divat, az öltözködés identitásformáló hatásáról írott tanulmányában megállapítja, hogy „[m]ára a megjelenés vált az identitás definiálásának központi eszközévé”.²⁷ A regénybeli VS is épp így hozza létre saját identitását, ám ezt a korabeli törvényhozás és orvostudomány nem fogadja el.

A ruházkodás lehetőséget ad az identitás kifejezésére és a performativitására.²⁸ A ruha formálja meg az én látható burkolatát,²⁹ így nagy jelentősége van annak, hogy milyen ruhákat visel VS, és ez identitására is visszahat. Amellett, hogy a ruházat az identitás kifejezője, társadalmilag megszabott is, hogy ki milyen öltözetet viselhet a különböző szituációkban.³⁰ Ezért is képes társadalmi hovatartozását és identitását is egyszerre kifejezni öltözékével VS. Kate Soper szerint az emberi méltóság és autonómia szorosan kötődik a ruhák viseléséhez és ahhoz, hogy dönthetünk arról, hogy mit viselünk, így a mások feletti hatalmat fejezi ki ruházatuk kontrollálása. Egy személy ruháinak elvétele az emberi méltóság elvétele is, a vetkőzés kikényszerítése a dehumanizációs folyamat megkezdése, a személyes identitás semmibe vétele.³¹ Ez történik VS-sel a nagyanyjánál és a börtönben is. Nagyanyja nem csupán elveszi korábbi ruháit, de el is égetteti azokat, így szimbolikusan megsemmisíti korábbi életét is. Az új lányruhákkal elveszi VS identitását, és egy újat próbál rákényszeríteni. Ugyanez játszódik le a börtönben, ám itt nem csupán a nem identitását veszik el a ruhákkal, hanem társadalmi státuszát is.

A fogságban a bába által végzett vizsgálat, amit Vay igen rosszul visel, személyes identitásának semmibe vétele, továbbá a test és ruházat felcserélhetőségét kérdőjelezi meg. A kényszerű vetkőzés elveszi a lehetőséget, hogy meghatározza identitását ruhái által, ráadásul a vetkőztetéssel, ahogy láthattuk, dehumanizálják is Vayt, teste puszta tárgy lesz, identitás nélkül.

Charles Horton Cooley tükör-én (*looking-glass self*) fogalma alapján az identitás változó jelenség. Cooley úgy véli, hogy a személyiség folyamatosan alakul

²⁵ Kende 2002: 66–67. Vö. Laqueur 1990.

²⁶ Kende 2002: 72.

²⁷ Csabai 2002: 118.

²⁸ Entwistle 2001: 37.

²⁹ Entwistle 2001: 37.

³⁰ Entwistle 2001: 49–50.

³¹ Soper 2001: 21.

a társadalmi kapcsolatok hatására, ezt *tükör-énnek* nevezi, úgy gondolja, alapvetően meghatározza az identitásunkat, hogy mások mit gondolnak rólunk, és mi erre hogyan reflektálunk.³² Nyilvánvaló, hogy ebben a helyzetben, mikor az orvos arról próbálja meggyőzni, hogy ő valójában egy elmebajos nő, nem pedig a férfi, akinek érzi magát, konfliktusba kerül önmagával. Épp ugyanazzal a módszerrel próbálja ekkor férfi *gender* identitását megerősíteni, mint korábban, mikor H. Mari visszatartotta a közeledését. Most is egy először visszataszítónak tartott nő felé közeledik, bár nem jár sikerrel úgy, mint a szolgálólánnyal.

A börtönben, amikor Vay első feleségével, Emmával találkozik, egy érdekes jelenetnek lehetünk szemtanúi. Bár Emma először férfiként, őt elhagyó férjeként kezeli, sőt meglebbenti a kapcsolat újakezdésének lehetőségét, amint feláll az asztaltól Vay, s meglátja őt szoknyában, felkacag, s így szól: „*De hát minek beszélek én teveled! Hiszen te nem vagy senki és semmi!*”³³ Ez is mutatja, hogy a ruházkodás a társadalmi nem és az ezzel járó jogok alapvető jelölője lesz.

Narratív identitás

A vita a biológiai és a társadalmi nemről a narráció szintjén is megjelenik, a férfias és nőies szöveg létezésének kérdésében, aminek a tétje VS esetében az, hogy az önéletírásában megjelenő egyértelműen férfi ént elfogadják-e valódi énjeként. Ricoeur szerint az önelbeszélés „önmagunk elbeszélés általi újjáalakítása”.³⁴ Polkinghorne úgy gondolja, hogy a narratíva segítségével életünk epizódjait egy egészé formáljuk, ami egységességet és önazonosságot ad az identitásnak.³⁵ VS önéletrajzát azért írja meg, hogy elmondja dr. Birnbachernek „a belső, lélek szerinti igazság”-ot. Vay korábban sosem mondhatta el teljesen élete történetét, most az önéletírás segítségével határozza meg saját identitását, társadalmi neme, identitásának alakulása egyértelműen kirajzolódik a szövegben. A szöveg áll tehát bizonyítékként arra vonatkozóan, hogy Vay valójában férfi, és emellett azt is bizonyítja, hogy nem állt szándékában becsapni második feleségét, saját, belső értékrendje szerint őszintén és egyenesen járt el.

Az orvos eredetileg beszélni akart VS-sel az érzéseiről, motivációiról, ám Vay az írásos vallomást választja inkább, mintha az írás nagyobb bizonyossággal tudna számot adni a belső valóságról, és ami talán még fontosabb, elválasztottabb a testtől, mint a beszéd. VS naplóbejegyzéseiben és élettörténetében is egyértelműen férfiként ábrázolja önmagát. Az élettörténettel kapcsolatban dr. Birnbacher így ír:

³² Cooley 2009: 184–185.

³³ Rakovszky 2011: 312.

³⁴ Ricoeur 2001: 24.

³⁵ Polkinghorne 2004: 29.

„Megvallom, vegyes érzésekkel olvastam: a személyt, kitől a paksamétát átvettem, sehogyan sem sikerült képzeletemben eggyé olvasztanom azzal a másikkal, kinek képmása az írásokból bontakozott ki – vannak a szemnek bizonyos betegségei, amikor a beteg nem képes egyesíteni a jobb s a bal szeme által közvetített képet, hanem két külön s egymástól némileg eltérő képmás káprázik előtte: így voltam én is, csakhogy e két képmás sokkal több ponton eltért egymástól, mint azok a képek szoktak, amelyeknek különbségét csak a két szem enyhén eltérő látószöge és látásélessége idézi elő. Beszélgetésünk során azután a két kép közelíteni látszott egymáshoz, olyannyira, hogy végül már-már egybeestek, míg a pszichikai vizsgálatok során tapasztaltak megerősítettek abban, hogy az volt a helyes kép, amelyet a név s a rendelkezésemre álló adatok alapján alkottam magamnak, a másik pedig pusztán káprázat, fata morgana, melyet a páciens szuggesztív egyénisége s jelentékeny írói tehetsége idézett elő.”³⁶

Tehát dr. Birnbacher szerint a szöveg és viselkedés által létrehozott személyiség nagymértékben különbözik a test valóságától. Ez amelltt, hogy rámutat a viselkedés fontosságára, és így felveti a nem viselkedésbe kódoltságát, melyről majd később lesz szó, arról számol be, hogy létezik férfias írásmód. A nem, legalábbis a társadalmi nem, így olyasmivé válik, ami meghatározza a létrehozott szöveget. Régi vita övezi azt a kérdést, hogy létezik-e nőies vagy férfias szöveg, bár a megkülönböztetést megkérdőjelezi az a tény, hogy a 19. században és később is gyakori volt nőíróknál a férfi álnév használata. Török említi, hogy sok író nő használt a korban férfi álnevet, ám a korabeli olvasókban nem merült fel kérdésként, hogy a borítón szereplő név által jelölt nem és a szerző biológiai neme különbözhet, ennek alapján Török úgy gondolja, hogy „a szöveg neme tanulható, elsajátítható fikció, és ez a korabeli nőírói érvényesülési stratégiáknak általánosan alkalmazott módszere.”³⁷ A regénybeli önéletírás Birnbacher szerint egy férfias szöveg (amelyet paradox módon azonban valójában egy nő, Rakovszky Zsuzsa írt). Ez a szöveg azért válhat le az irodalmi karrierjük kedvéért, csupán a szerzői nevükben nemet váltó nőkről, mert itt nem arról van szó, hogy egy cikk, költemény vagy regény jelenik meg Vay Sándor név alatt, hanem saját életének történetét írja meg férfiként bemutatva önmagát, ekképp is létrehozva férfi identitását. Ez pedig azt jelenti, hogy az identitás nem csupán azáltal alakítódik újjá, válik egységessé, hogy elmondjuk, hanem azáltal is, hogyan tesszük ezt. Az (önélet)írás módja is az identitást meghatározó dolog

³⁶ Rakovszky 2011: 284–285.

³⁷ Török 2011.

lesz. Török Zsuzsa a valós Vay-jal kapcsolatban jelenti ki, hogy „az írást használta az identitásperformancia egyik legfontosabb eszközüül”.³⁸

Vay naplójában akkor jelenik meg a test és a gender identitás szétválasztása, mikor a bába vizsgálatáról ír naplójában. Ezt a helyzetet csak egyfajta tudathasadt állapottal tudja leírni Vay, női és férfi énjét elválasztva én és te-ről ír:

„Engem hóhéraim egy székhez kötöztek, karomat a szék karfájához szíjazták, lábfejemet valami kengyelfélébe szorították, és végig kellett nézmem, hogy mit tesznek veled – hallanom kellett siktásaidat, és nem segíthettem rajtad! –, láttam, ahogy durva kezek leszaggatják rólad a ruhát, és ahogy mindenféle förtelmességeket művelnek veled, amiket le sem akarok írni, és közben tudtam, hogy mindenről én tehetek, és hogy most már örökön-örökké gyűlölni fogsz, és nekem mindhalálig magamban kell hordoznom ezt a tudást.”³⁹

Földes Györgyi szerint a férfilet mint életprogram kivitelezhetetlensége, melyet Vay érzékel, szövegszinten mutatkozik meg ekkor, a grammatikai második személy pedig hivatkozhat a női nemiszervre, vagy a férfi identitásra is.⁴⁰

A nőiesség elválasztása

VS identitásától teljesen elválasztja a nőiességet és a női testet. Lacan szerint a tükörstádiumban a csecsemő meglátja magát a tükörben és rájön, hogy akit a tükörben lát, az ő maga.⁴¹ Vay identitását azonban – ahogy korábban láthattuk – csupán úgy tudja létrehozni, hogy eltolja magától ezt a képet, ez pedig már gyermekkorában megtörténik. Vay önéletírásában kitér egy igen érdekes gyermekkori élményére. Úgy emlékszik, hogy gyermekként volt egy ikertestvére, akit Saroltának hívtak, és akivel teljes szimbiózisban élt:

„Mert igen, volt valaha egy ikertestvérem – noha ezenfelül jóformán semmiféle egyéb emlékem nem maradt életemnek emez elsüllyedt Atlantiszáról. De azt tudván tudom, hogy eleinte még ketten voltunk, ketten, és soha egyetlen pillanatra sem váltunk el egymástól [...] Néha belenéztem abba a másik arcba, amelyik ugyanolyan volt, mint az, amelyet a tükörben láttam, és tudtam: az ott én vagyok.”⁴²

³⁸ Török 2014: 468.

³⁹ Rakovszky 2011: 76–77.

⁴⁰ Földes 2011: 107–108.

⁴¹ Lacan 1993: 5–11.

⁴² Rakovszky 2011: 84–85.

Vay visszaemlékezése alapján mindig egyszerre lettek betegek, a torokgyíkot is egyszerre kapták el, de míg Sándor túlélte azt, Sarolta meghalt. Minthogy az iker-testvérről később soha senki nem beszélt, egyértelműnek látszik, hogy VS alteregójáról van itt szó, nem pedig egy valódi testvérről:

„Testvéremet, kit elragadott a kór, soha többé nem említette senki. Én magam sem hoztam soha szóba: talán attól féltem, éppen azzal teszem véglegessé az elvesztését, ha szavakba foglalom. [...] néha már-már magának is elhittem, hogy sohasem létezett. Saroltának hívták, ebben az egyben azért bizonyos vagyok.”⁴³

Vay úgy racionalizálja a történeteket, hogy apja korán elhunyt ikertestvére nevében, Saroltaként anyakönyveztette őt, elkerülendő, hogy fiát később besorozzák a hadseregbe.

A kora gyermekkori betegség és az alteregó ezt követő elválasztása, halála mint-ha a neki identitás kialakulását modelleznél, és egyszerre mutatná be a Sarolta név és a név által reprezentált női identitás elválasztását önmagától. A nőesség elválasztása abban is tetten érhető, hogy a gyermek Sándor fél tőle, hogy anyja és nagyanyja élve akarják eltemetni, mikor a lehetséges temetéséről beszélnek, ám az apja, az orvos és nevelője érkezése után megnyugszik, sőt javulni kezd az állapota.

Felmerülhet, hogy ez az Ödipusz- vagy Élektra-komplexus leírása lehet, mégpedig a komplexus feloldódásának időpontja, mikor Vay azonosul apjával. Földes Györgyi szerint a korábbi, az ikerk saját nyelvét leíró rész épp a preödipális/imaginárius fázis megfelelője.⁴⁴

Transzlokálitás – identitás

A regényben VS igen sokszor utazik, és ezek az utazások gyakran változásokat idéznek elő identitásában és abban, hogy a környezete miképp kezeli. VS identitásának változásait vizsgálni lehet a transzlokálitás és az identitás összefüggésénél alapján is. Brickell és Datta így érvelnek a transzlokálitás mint terület fontossága mellett: „Ha túllépünk a nemzeti tér elsődlegességén, fel kell térképeznünk, hogy más terek és helyek hogyan válhatnak fontossá a migráció és a mozgás folyamata során.” A két kutató a migráció vizsgálatához tartotta szükségesnek a transzlokálitás szempontjának bevezetését, amely az országhatárt át nem lépő helyváltoztatásokra is ráirányítja a figyelmet. Györke Ágnes szerint „[a] mozgás következtében

a helyek és a terek fokozott materiális és fogalmi jelentőséggel ruháznak fel”.⁴⁵ Török Bennett és McSheffrey késő középkori londoni átöltözőkről szóló könyvére építve állapítja meg, hogy a „migráció az identitás alakításának olyan folyamata, amely az átöltözés gyakorlatát is ösztönözhette”, hiszen mindkettő lehetővé tette az énreprezentáció megváltoztatását.⁴⁶ A regényben is találhatunk erre példákat. A helyszínek közötti mozgás alapvetően összhangban van VS identitásának változásával. A különböző helyszíneken különbözőképp fogadják, és különböző neműnek tartják. Míg Gyónon, Budapesten, Nyíregyházán, Klagenfurtban és Svájcban férfiként élhet, addig ez nehézségbe ütközik nagyanyjánál, a lányiskolában, a börtönben és még Egerben is, hiszen H. Mari utal rá, hogy Vay biológiailag nő. Valahányszor VS egyik helyszínről másikba érkezik, identitása támadásoknak van kitéve: megváltozik, megkérdőjeleződik, vagy legalábbis új megítélések kereszttüzébe kerül. Emellett jelen van a város és a vidék közti ellentmondás is, ez főleg akkor figyelhető meg, amikor Budapest és Gyón között ingázik VS.

Gyermekkorában Gyónon, apja házában elfogadott, sőt támogatott volt, hogy fiúsan öltözködjön és viselkedjen, ez a biztonságot nyújtó életforma inog meg, mikor nevelőjével együtt utazgatni kényszerül 1867 után, mert bár még mindig fiúként él, az addigi megszokott környezetből való kiszakadás megkérdőjelezi helyét a társadalomban, és ezzel összefüggésben identitását is, hiszen „piszkos, rossz hírű panziókban”⁴⁷ szállnak meg, szegényesen élnek a nevelője családjával.

A nagyanyjához kerülése után azonban teljesen más világba kerül:

„Később, amikor a kontinens nagyvárosaiban csavarogtomban el-elvetődtem egyik-másik híres képtárba, s a különféle festőgéniusok és -iskolák munkáiban gyönyörködtem, ott láttam ehhez fogható különbségeket. Az egyik képen a táj napfényben fürdik, a másikon alig sejlik a bútorok körvonala a pislac mécsvilágnál, az egyikken elevenek és egymástól erősen elütöttek a színek, a másikon tompák és egymásba átfolyóak – ilyenféle módon különbözött egymástól a világ nevelőm és nagyanyám szemén keresztül nézve. Nevelőm világában (akárcsak azokon a hevenyészett csataképeken, melyeket okulásomra vetett papírra tanulás közben) az egyes alakok ember nagyságnál nagyobbak tűntek, orcájukról elmondhatatlan nemesség vagy leírhatatlan gonoszság sugárzott, s lendületes, kissé teatrális tartásban állottak a mélység nélküli, elnagyolt háttér előtt. Nagyanyám világa ellenben olyan volt, mint ama régi festmények, amelyek valami köznapi tárgyat ábrázolnak, egy szoba vagy egy konyha belsejét, sötét színekkel,

⁴³ Rakovszky 2011: 88–89.

⁴⁴ Földes 2011: 109.

⁴⁵ Györke 2015: 228.

⁴⁶ Török 2014: 476.

⁴⁷ Rakovszky 2011: 102.

*csak imitt-amott vet gyér világosságot egy-egy részletre a szűk, ólomkari-
kás ablakon keresztül beeső fakó, hollandus napsugár vagy egy pislákolva
égő gyertya fénye.*⁴⁸

Ez a környezet megingatja nemi identitását, arra kényszeríti nagyanyja, hogy lányként öltözzön és éljen, azonban VS ezt elutasítja, ezért lánynevelő intézetbe küldi. VS és nagyanyja világnézete közti különbség tűnik ki a vitájukból: „– Csakhogy én nem vagyok leány! – törtem ki hevesen. – Nem-e? – nézett rám felvont szemöldökkel. – Pedig én úgy nézem! – De én meg érzem, hogy nem vagyok az! – kiáltottam.”⁴⁹ Ezen a helyen egyáltalán nincs helye annak, hogy VS fiúként éljen és kifejezze saját világnézetét. Látszólag hasonló a helyzet Madame C. lánynevelő intézetében, ahol hiába sóvárog társai és tanárai szeretete után. Képtelen beilleszkedni a környezetbe, idegennek érzi magát, azonban sikerül összebarátkoznia egy újonnan érkezett lánnyal, Millicenttel, akivel elhitheti, hogy valójában fiú és veszélyben forog az élete, mert apja és nevelője összeesküvést szőnek az ország felszabadítására, és vele szeretnék árulásra bírni őket. Később, mivel sikerül egy rövid csókot lopnia a tapasztalatlan, naiv lánytól, azt mondja neki, hogy terhes lehet, és el kell szöknie vele, hogy minél hamarabb feleségül vehesse. Identitása az intézetben egészen Millicent érkezéséig megkérdőjeleződik, nem képes elhelyezni magát az új helyzetben, azonban a szerelem – legyen az bármennyire is hazugságokkal teli – valamelyest segít megerősítenie gender identitását.

A sikertelen szökési kísérlet után pár napot nevelőjénél tölt, majd visszatér apjával a birtokra, ahol újra fiúruhákban járhat és teljesen fiúként élhet. Identitása ekkor stabil. Bár a vidéki élet egy idő után untatja, mégis szabadon élhet, azonban csupán a nagyvárosban teljesebben ki. Budapestre utazásáról így ír: „S ezzel kezdetét vette vándoréletem, melynek során mindig és mindenütt a megnyugvást kerestem, valamiféle csak álmaimban és ködös emlékeimben élő, elveszett otthon, persze mindhiába, egészen addig, amíg... de erről majd később.”⁵⁰ A birtok elhagyása kinyitja számára a világot, és lehetőséget ad arra, hogy kibontakoztassa művészi képességeit. Emellett a nagyvárosban az, hogy férfinak öltözik, szinte egyáltalán nem okoz problémát számára, férfiként illeszkedik be a társaságba. Az otthonkeresés, amiről ír, folyton jelen van, és a szerelem keresésével függ össze, mégis a város egyszerre adja meg a birtok biztonságát abban az értelemben, hogy úgy élhet, ahogyan szeretne, másrészt az értelmiségi társaságot, amire vágyik. Versei, cikkek jelennek meg, és újságírói pályafutásának köszönhetően sokakat ismer.

⁴⁸ Rakovszky 2011: 103.

⁴⁹ Rakovszky 2011: 109.

⁵⁰ Rakovszky 2011: 166.

A helyszínek közti mozgását Pestre érkezése után szerelmi kapcsolatai határozzák meg, amelyeket részben Zarándy irányít, akivel Pesten ismerkedett meg, és akit barátjának és mentorának tekintett VS. Vay, miután látta H. Marit egy darabban, Egerbe indul a színésznő után. Egerben semmilyen munkája sincs, és Marit is jó ideig csak színpadon figyeli. Figyelemfelkeltő VS azon vonása, hogy teljesen feloldódik a szerelemben: „Szerény szállást béreltem magamnak nem messze a teátrumtól, s attól fogva napjaim azzal teltek, hogy az utcán kóboroltam, abban a reményben, hogy véletlenül megpillantom bálványomat, vagy az ágyon hevertem, róla ábrándozva, és vártam az estét, amikor legalább a színpadon viszontláthatom.”⁵¹ Ekkor egyedüli életcélja H. Mari meghódítása, semmi más nem érdekli. Itt Egerben mondja el Marinak, hogy miért nem lehet boldog a családi birtokon: „– Időről időre visszatérek – mondtam. – Gyermekkorom emlékeit mint szent relikviákat őrzöm szívemben. De ott tölteni a teljes életemet... nem, ez kibírhatatlan lenne! Ott egyik nap pontosan ugyanolyan, mint a másik, az évek észrevétlen tűnnek a semmibe, nincs semmi, ami a szívet forróbb érzésekre, az elmét élénkebb tevékenységre sarkallja!”⁵² Egerben közel kerül a férfi hősszerelmes szerepéhez, de épp Mari lesz az, aki (feltehetőleg VS biológiai nemének ismeretében) játéknak titulálja az életét.⁵³ Mikor rádöbben arra, hogy Mari nem fogja szeretni, identitása megbillen, nem képes meghatározni önmagát:

*„olybá tűnt előttem, mintha egy lennék amaz árnyak közül, kiket a leleményes Odüsszeusz az alvilág bejáratánál az áldozati állat vérével itatott, hogy attól futólag az eleven életnek valamiféle sápadt utánzatára éledve, elegendő erejük legyen hozzá, hogy szólhassanak vele – csakhogy én nem vérrrel táplálkoztam az utóbbi hetekben-hónapokban, hanem Mari tekintetével és mosolyával, s most, hogy ez a tekintet végleg elfordult rólam, mintha én is eltűntem volna a semmiben, akár a kilobbanó gyertyaláng – csak valami súly és szilárd mag nélküli gomolyag maradt belőlem, mint ama gödörbe csorgatott vér körül tülekedő Hádész-lakókból, amikor az eleven vér ereje már kiszállt belőlük.”*⁵⁴

Az idézetből is látható, hogy Vay identitásának megerősítését Mari véleményétől várja, csupán akkor érezhetné stabilnak identitását, ha Mari úgy látná őt, ahogyan szeretné. Cooley tükör-én fogalmára ismerhetünk rá ebben, hiszen identitása Mari róla alkotott véleménye miatt kerül válságba. Ezután részegségében

⁵¹ Rakovszky 2011: 170.

⁵² Rakovszky 2011: 193.

⁵³ Rakovszky 2011: 196.

⁵⁴ Rakovszky 2011: 200–201.

szeretkezik a cselédlánnyal, akitől addig irtózott, mintha így próbálná megerősíteni férfi identitását.

Egerből Gyónra, a családi birtokra utazik, ahol szomorkodik és verseket ír, majd újra Pestre megy, ahol beleveti magát a hírlapíró- és művészvilágba, és a bordélyházakat is megismeri. Ám mikor a fizetett szerelmet megunja, visszatér a családi birtokra. Gyón biztonságos, megnyugtató helyként jelenik meg, ahol azonban ennek ellenére sem lehet boldog, a vidéki élet nem illik a város izgalmi után sóvárgó személyiségéhez:

„Így aztán e kicsapongó élettől megcsömörlötten ismét hazautaztam Gyónra, hogy mesterségesen túlcsgázott idegrendszeremet a vidéki csendben kissé megpihentessem, abban a reményben, hogy magány és természet mintegy frissítő fürdőben részesít, s lemossa rólam azt a világundort és önmegvetést, mely e szüntelen, beteges izgalmak hatására lelkemre rakódott. [...] [H]át mi tagadás, rövidesen unatkozni kezdtem.”⁵⁵

S bár ekkor hosszabb időt tölt Gyónon, mégis nagyanyja távozása után újra Pestre megy, majd a következő két évben is Pest és Gyón között utazgat: „*ha nem bírtam már tovább a vidéki élet unalmát, Pestre utaztam testi-lelki izgalmakat hajhászni, ha meg ismét megcsömörlöttem a sivár izgalmaktól, visszamenekültem Gyónra, s újfent megkísértem a természet s a tudomány magasabb örömeivel jól tartani éh lelkemet – ez azonban csak ideig-óráig sikerülhetett.*”⁵⁶ A vidék és város közti mozgás, az, hogy egyik környezetbe sem tud tökéletesen beilleszkedni, jelzi identitásának ellentmondásait. Problémát okoz számára, hogy elhelyezze magát, és ez tükröződik a folyamatos utazásban. Ekkor férfiként él, és senki sem kérdőjelezi meg nem identitását, azonban a vidéki földbirtokos uraság és a nagyvárosi hírlapíró, költő között nem képes választani.

Nyíregyházára utazik Zarándyval, hogy lássa a nagy pert – valószínűsíthetően a tiszaezlári vérvádhoz kötődő eseményeket – és főképp, hogy megismerkedjen E. Emmával. Az olvasó számára egyértelmű, hogy az utazás és a szerelmi kapcsolat is Zarándy unszolására és manipulációi hatására jön létre. Életének alakulása itt nincs Vay kezében. VS annyira vágyik a szerelmi kapcsolatra, hogy Zarándy könnyedén irányítja.

Emmával Pestre utazik, ahol az otthona és a város vágja ketté számára a világot. Eleinte Emma rokonságától való félelmükben nem mozdulnak ki otthonról, a nő pedig megsértődik, ha VS el akar menni valahová. VS nem kapja meg a kapcsolattól, amit várt. „*Azt reméltem, Emma szemének tükrében végre annak láthatom*

⁵⁵ Rakovszky 2011: 209–210.

⁵⁶ Rakovszky 2011: 215.

magamat, aki lenni kívántam – erősnek, hódítónak, érdemesnek a legforróbb szerelemre –, de a kerek gombszemekből nem egy erős, független lélek nézett vissza rám, kinek ítéletét magamra nézve elfogadhattam volna, hanem egy másik zavart és önmagában kételkedő lény.”⁵⁷ Gyón tölti be ekkor az otthon tölti szerepét VS életében, ami bár biztonságos, de hamar megunja Emma társaságát, és bár város örömet okoz neki, Emma igen nehezen viseli, amikor egyedül marad. A vidék és város kettősségét a kint és a bent veszi át, míg társaságban még mindig hírlapíró és költő, nagyvilági férfi, az otthonában odaadó szerelme játszik, aki nem szívesen van távol szerelmétől. Emmával való kapcsolatában ez a kettő nem összeegyeztethető. Később már az otthon sem nyújt biztonságot, inkább börtönének érzi azt VS.

Amikor elhagyja Budapestet és Emmát, kilép ebből a kettősségből. Nagyanya temetésére megy, majd utazgat, egészen addig, míg meg nem ismeri második feleségét: „*Ekkor kezdődött meg életemnek örökös nyugtalanságban, véget nem érő utazgatásokkal töltött szakasza, melynek az vetett véget, hogy Klagenfurtban két évvel ezelőtt megismerkedtem Engelhardt kisasszonnyal.*”⁵⁸ A nyugtalanság és az utazgatás megmutatja, hogy sehol sem érzi otthon magát, identitását sem tudja meghatározni. A szerelmi kapcsolatok rendkívül fontosak VS számára, az állandó mozgás csak akkor szűnik meg, és úgy tűnik, identitása akkor lesz stabil, mikor valakibe szerelmes.

Második feleségével nyugodt és boldog életet él VS, identitása is stabil, ez azonban hirtelen véget ér, mikor a börtönbe kerül, ahol identitáskrizist él át, hiszen itt – gyermekkora óta először – nyíltan összeütközik önmagáról alkotott képe és a társadalom percepciója.

Miután dr. Birnbacher megállapítja, hogy VS nem felelős a cselekedeteiért, és kiengedik, hamar megtudja, hogy a hajó, amivel Engelhardték utaztak Amerikába, balesetet szenvedett, melynek során felesége és annak családja is eltűnt. Öngyilkosságot fontolgat, majd testvére látogatása segít neki kilábalni betegségéből és kétségbeeséséből. Később Svájcban él, ahol kávéügynökként dolgozik, és egy teljesen új életet épít fel. Identitása stabilizálódik, férfiként él, férfiként is fogadja el a társadalom. Ám feleségének halála végképp megtörte.

Láthattuk, hogy Rakovszky Zsuzsa regényében ambivalens a test és a *gender* viszonya. Vay és a korabeli középosztálybeli társadalom számára is elfogadható, ha egy személy biológiai és a társadalmi neme eltér egymástól, de csak valamiféle konszenzuális elhallgatás keretében, vagyis amíg az „anomália” nem válik teljes mértékben

⁵⁷ Rakovszky 2011: 246.

⁵⁸ Rakovszky 2011: 283.

